

ве тільки на основі своєрідного синтезу пріоритетних і уточнюючих об'єктивних критеріїв. Інакше кажучи, типологізація суспільних економічних систем виключно з урахуванням одного критерію, нехай і важливого, не враховує реалії світової економічної практики та істотного "пом'якшення" або й повного зникнення ідеолого-політичного антагоністичного протистояння на міжнародній арені.

Концепції типологізації економічних систем суспільства, які побудовані на основі двох-трьох об'єктивних критеріїв, очевидно, можуть в основному бути прийнятними. Проте вони також не дають вичерпної відповіді на поставлену актуальну методологічну проблему.

На наше переконання, ключем до вирішення проблеми типологізації суспільних економічних систем є пошук об'єктивних критеріїв, які б у комплексі, у поєднанні, взаємодоповненні дозволили б чіткіше розмежувати, диференціювати самі системи. Такий методологічний підхід дає змогу виявити характерні риси національних економічних систем окремих держав і на цій основі простежити співвідношення і головні тенденції економічних трансформацій у сучасному світі.

Література

1. Ващишин А.М. Наукова діяльність професора Г.І. Башнянина. – Львів: Каменяр, 2001. – С. 21-22.
2. Ващишин А.М. Наукова діяльність професора Г.І. Башнянина. – Львів: Каменяр, 2001. – С. 21-22, 193-217.
3. Башнянин Г.І., Копич І.М., Слюсарчик М.П. Ринкові економічні системи: проблеми становлення функціональної структуризації і типологізації. – Львів: ЛКА, 2001. – 212 с.
4. Башнянин Г.І., Копич І.М., Чупик І.О. Мікроекономічні ринкові системи: методологічні проблеми аналізу ефективності функціонування. – Львів: ЛКА, 2001. – 182 с.
5. Гаврилишин Б. Дороговкази в майбутнє: до ефективніших суспільств. Доповідь Римському клубові: Пер. з англ. – К.: Основи, 1993. – 238 с.
6. Черняк В. Модель економіки: вибір України// Економіка України. – 1995, № 9. – С. 32.

УДК 331.5

Асист. О.М. Мартин – УкрДЛТУ

ОСОБЛИВОСТІ ПРИХОВАНОГО БЕЗРОБІТТЯ НА РИНКУ ПРАЦІ В УКРАЇНІ

Розкрито одну із проблем функціонування ринку праці в Україні, яка стосується значної частини населення держави. Механізм функціонування ринку праці сформував певний рівень безробіття. Це негативне явище, проте на ринку праці виникло приховане безробіття. У статті проаналізовано приховане безробіття у перехідній економіці України.

Assist. O.M. Martin – USUFWT

The features of the latent unemployment of labour market in Ukraine

The article touches upon the problems of labour market in Ukraine, which affects the interests of considerable part of the country's population. By means of the mechanism of labour market the level of unemployment is formed. It is a negative phenomenon but the latent unemployment of labour market is arised. In the article the latent unemployment of labour market is analyzed.

Проблема безробіття – одна з найактуальніших проблем, які виникають на ринку праці. Не винятком є та Україна, де трансформаційні зміни спричинили істотні зміни у сфері зайнятості. В усіх країнах так званого соціалізму, до початку економічних реформ зайнятість розглядалася як загальна, повна та обов'язкова, офіційне безробіття було відсутнім, проте добре відомо, що безробіття у прихованій формі існувало. Надлишкова робоча сила в умовах командно-адміністративної економіки була результатом низької інтенсивності і продуктивності праці. На думку українського економіста М. Шаленка, у кінці 80-х років надлишкова робоча сила в Україні становила 20 % [11, ст. 26].

У 1-ій половині 90-х років національний ринок праці формувався за умови перевищення пропозиції праці над попитом. Проте офіційний рівень безробіття був близьким до радянських часів, не здійснювалась реструктуризація прихованого безробіття у відкрите. Приховане безробіття існувало в усіх країнах СНД. Так, згідно з даними програми "Російський економічний барометр", в цих країнах у 1995-1996 рр. приховане безробіття спостерігалось приблизно на 60 % промислових підприємств, а середній рівень завантаженості персоналу не досягав 80 % [8, ст. 23].

На противагу у країнах Східної Європи офіційний рівень безробіття був дуже високий. Так, на кінець 1993 р. у Польщі, Словенії, Словаччині та Угорщині частка безробітних у складі економічно активного населення становила 12,6-16,4 % [1, ст. 122]. У цих країнах розвиток ділової активності, підприємництва, малого і середнього бізнесу з 1994 р. забезпечує зростання виробництва і зниження рівня безробіття. У 1995 р. рівень безробіття в Чехії становив 2,8 %, Угорщині – 10,5 %, Польщі – 14,5 %, Словенії – 13,7 %, Словаччині – 13,5 % [1, ст. 122]. Це означає, що високий рівень офіційного безробіття є фактором виходу економіки з кризи, економічного зростання, тобто створення сприятливої конкуренції як на ринку праці, так і в національній економіці загалом.

Рівень безробіття зареєстрованого у II половині 90-х років постійно зростав і на кінець 1999 р. становив 4,3 % від працездатного населення [7, ст. 44]. У 2000 і у 2001 р. рівень безробіття поступово знижувався: з 4,2 % у 2000 р. і 3,7 % у 2001 р. – 3,7 % [7, ст. 44]. Чисельність безробітних, зареєстрованих службою зайнятості в Україні, на кінець 1999 р. становила 1174,5 тис. чол., на кінець 2001 р. – 1008,1 тис. чол. [7, ст. 44]. Ці показники не відображають фактичної ситуації на ринку праці. Вони не дають уявлення, по-перше, про вакансії, які виникають на підприємствах, але заповнюються шляхом внутрішнього найму або через альтернативні державній службі зайнятості інстанції.

По-друге, пропозиція у даному контексті включає тільки офіційно зареєстрованих безробітних і не дає повної інформації про безробіття. В Україні існує приховане безробіття. За підрахунками Е.М. Лібанової, рівень безробіття у 2000-01 рр., включаючи офіційну і приховану форми, становив 16,3 % [4, ст. 38]. В Україні для більш повного і точного аналізу ринку праці дані статистичних форм доповнюють матеріалами вибіркового обстеження економічно активного населення та підприємств. Згідно з розрахунками, здійсне-

ними за методологією МОП, у 1998 р. рівень безробіття становив 11,3 % [6, ст. 22], у 2001 р. – 11,1 % [7, ст. 26].

Приховане безробіття означає, що на підприємствах є надлишкова кількість працівників. Така неповна зайнятість працездатного населення спостерігається тоді, коли працівники підприємства переводяться на роботу в умовах неповного робочого дня, а також, коли працівники перебувають у вимушених відпустках без збереження чи з частковим збереженням заробітної плати. Згідно з проведеними Державним комітетом статистики обстежень на промислових підприємствах у 1999 р., за оцінкою керівників, надлишкова чисельність працівників становить від 10 до 33 % персоналу [3, ст. 13]. Керівники підприємств, незважаючи на тривалий спад виробництва, не вдавалися до скорочення чисельності працюючих, мотивуючи свої дії соціальною незахищеністю працівників, необхідністю зберегти кваліфіковані кадри, а також оптимізмом щодо збільшення виробництва в недалекому майбутньому.

В Україні відсутні закони, які б регулювали трудові відносини при скороченні виробництва, умови компенсаційних виплат, умови перепідготовки кадрів в умовах вимушеної зупинки виробництва. Працівники, які вимушено зайняті неповний робочий день або які мають тимчасову перерву в роботі, є менш захищені, ніж безробітні. У Законі України "Про зайнятість населення" тих, хто працює в умовах повного і неповного робочого часу віднесено до зайнятого населення. Необхідно законодавчо затвердити норматив робочого часу і визнати категорію частково безробітного за міжнародними нормами, а також визначити розмір допомоги частково безробітним з боку держави і підприємства і запровадити страхування на випадок часткового безробіття.

Зауважимо, що неповна зайнятість на ринку праці в Україні починає поступово знижуватися. Ця тенденція спостерігається в Україні з 1999 р. Частка працюючих за режимом неповного робочого дня зменшилася з 17,63 % у 1999 р. до 13,3 % у 2001 р., відповідно зменшилася і частка тих, хто перебуває у вимушених адміністративних відпустках тривалістю понад три місяці підряд – відповідно з 22,0 до 7,2 % [7, ст. 131].

За оцінками економістів, надлишкова робоча сила зараз становить 20-25 % зайнятих працівників [10, ст. 3]. За нашими підрахунками, частка надлишкової робочої сили є нижчою. Використовуючи запропоновану І. Грабинським методику [2, ст. 75], приховане безробіття на виробництві оцінюємо як суму двох величин: частка кількості працівників, що перебувають у вимушених адміністративних відпустках, плюс близько половини від частки тих, хто працював неповний робочий день. Відповідно приховане безробіття на виробництві, тобто частка надлишкової робочої сили у 1999 р. становила:

$22,0 \% + 17,6 \% / 2 = 30,8 \%$; у 2000 р.: $16,1 \% + 13,3 \% / 2 = 22,75 \%$., у 2001 р. $-7,2 \% + 13,3 \% / 2 = 13,85 \%$ [7, ст. 131].

Зменшення неповної зайнятості є позитивним явищем, але на найближчу перспективу вимушена неповна зайнятість, що є однією з форм прихованого безробіття на виробництві, залишається реальною. Думку про необхідність звільнення з виробництва надлишкових працівників висловлюють

українські економісти [10, ст. 3; 5, ст. 16]. Вони вважають, що це стимулюватиме економічний розвиток і сприятиме ефективному використанню робочої сили на основі ринкових механізмів. Ми підтримуємо цю точку зору, оскільки, по-перше, переведення прихованого безробіття у відкрите дасть змогу працівникам, які не отримують заробітної плати тривалий час, або отримують її дуже низьку, одержувати допомогу по безробіттю. По-друге, виникає можливість підвищити реальну заробітну плату працюючих. По-третє, це підірве основи функціонування так званого тіньового або неформального ринку праці, який обслуговує неформальний (тіньовий) сектор економіки. Функціонування тіньового ринку праці зумовлено тим, що неповна зайнятість пов'язана з низьким рівнем оплати праці, невідповідністю роботи професійно-кваліфікаційному статусу працівника, необхідністю пошуку роботи поза підприємством. Як правило, більшість цих працівників, які працюють поза підприємством, працюють без формальних угод, з порушенням норм трудового законодавства, без будь-якого соціального захисту. Проте в умовах перехідної економіки, коли офіційна зайнятість поєднується з неофіційною (тіньовою) зайнятістю, на наш погляд, для деякої частини працівників вимушена неповна зайнятість відповідає їх інтересам, оскільки тіньові доходи не оподатковуються, а оплата праці, як вважають українські економісти, і тіньовому секторі у 2-3 рази вища, ніж в офіційній економіці [12, ст. 337].

Особливо поширена незареєстрована (тіньова) економічна діяльність і західних областях України, на Вінниччині та у Криму. Так, у Волинській області незареєстрованою економічною діяльністю зайнято 46,3 % всіх працюючих, у Вінницькій – 43,7 %, на Львівщині – 32,0 %, Закарпатській області – 31,3 %, у Криму – 29,3 % [4, ст. 39]. Економісти вважають, що тіньовий ринок праці охоплює не менше третини населення працездатного віку, тобто на цьому ринку праці доходи отримують 8-10 млн. осіб [10, ст. 3], із яких, за оцінками Інституту економіки НАН України, приблизно 6-8 млн. осіб отримують основні доходи [5, ст. 33]. Тіньовий ринок праці включає не тільки працівників, які офіційно числяться на підприємствах, частину зареєстрованих службою зайнятості безробітних, а також частину населення, що самостійно працевлаштовується, і осіб, що зайняті доходним нелегальним бізнесом, переважно кримінального характеру.

Аналізуючи зайнятість на офіційному і тіньовому ринках праці, І. Петрова поділяє ринок праці на 3 сектори [9, ст. 98-100]. Вона відносить до першого сектора зайнятих в офіційній економіці, до другого – зайнятих в офіційній і тіньовій економіці, до третього – зайнятих тільки в тіньовій економіці. На її погляд, ці сектори в Україні зараз приблизно однакові.

У перехідній економіці цей ринок праці має як позитивні, так і негативні сторони. Серед позитивних можна виділити такі: можливість одержання доходу працівниками і стримування процесу зубожіння населення; одержані доходи сприяють збільшенню внутрішнього попиту на споживчому ринку економічних благ; у працівників формується підприємницький досвід. Негативна сторона пов'язана із виникненням ряду проблем різного характеру. По-перше, у державний бюджет не надходять податки із заробітної плати і

доходів підприємців, тому держава не може здійснювати відповідно можливі економічні і соціальні програми. По-друге, у тіньовому секторі економіки спостерігається поступовий відтік кваліфікованої робочої сили, яка не завжди використовується адекватно. Часто висококваліфіковані працівники використовуються на робочих місцях, що не потребують кваліфікації. По-третє, отримуючи доходи (в окремих випадках – достатньо великі), працівники тіньового ринку праці отримують субсидії на оплату житлово-комунальних платежів, тим самим створюючи додатковий тиск на державний бюджет.

Повне розв'язання проблем, пов'язаних з функціонуванням тіньового ринку праці, можливе за умови реформування економіки, зниження податкового тиску на виробника і споживача, усунення причин, які спонукають людей звертатися до тіньових джерел доходу, реструктуризації прихованого безробіття у відкрите.

Таким чином, приховане безробіття в Україні є результатом низької ефективності функціонування ринку праці і національної економіки. Враховуючи досвід країн Східної Європи, який свідчить, що високий рівень офіційного безробіття спостерігається в тих країнах, де високими темпами відбуваються ринкові перетворення і забезпечується економічне зростання, переведення прихованого безробіття у відкрите є важливим фактором сьогоденного економічного зростання. У цьому процесі не можна допускати стихійності і поспішності, необхідне регулювання цього процесу за допомогою єдиної політики держави, профспілок і підприємств.

Література

1. Гальчинський А.С. Україна: поступ в майбутнє. – К.: Основи, 1999. – 224 с.
2. Грабинський І. Тіньовий ринок праці в Україні// Вісник Львівського університету. Серія економічна. – 1999, вип. 29. – С. 74-77.
3. Інформаційний бюлетень Державного комітету статистики. – 1999, № 10-12.
4. Лібанова Е.М. Трансформаційні процеси, соціальна стратифікація і перспективи становлення середнього класу// Економіка і прогнозування. – 2002, № 2. – С. 34-60.
5. Маргіналізація населення України/ За ред. В.В. Онікієнка. – К.: 1997. – 192 с.
6. Праця в Україні в 1998 році: Статистичний збірник/ Державний комітет статистики України. – К.: Техніка, 1999. – 355 с.
7. Праця в Україні в 2001 р.: Статистичний збірник/ Державний комітет статистики України. – К.: Техніка, 2002. – 436 с.
8. Перерва П.Г., Горбатенко І.В., Шимпф К. Технологічні інновації в умовах економічної кризи в Україні// Регіональні перспективи. – 2002, № 5. – С. 22-25.
9. Петрова І.Л. Ринок праці: процес сегментації. – К.: 1996. – 178 с.
10. Синяева Л.В. Особенности рынка труда в Украине и его влияние на заработную плату// Экономика и управление. – 2001, № 5. – С. 3-4.
11. Шаленко М. Современные тенденции развития рынка труда// Экономика Украины. – 1996, № 9. – С. 25-34.
12. Шевченко Л. Заробітна плата як ринкова оцінка праці// Соціальні пріоритети ринку праці в умовах структурної модернізації економіки: Міжн. наук. – практ. конф. – К.: 2000, т.1. – С. 335-340.